

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-311.6.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/40-2-11>

Олена ГОРЛОВА,

orcid.org/0000-0002-7702-3222

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри світової літератури

Горлівського інституту іноземних мов

Донбаського державного педагогічного університету

(Бахмут, Донецька область, Україна) *yelena77@ukr.net*

СИМВОЛІЧНИЙ ВИМІР МАРИНІСТИЧНИХ РОМАНІВ Ф. КУПЕРА

У статті розглядаються образи-символи «морських» романів у творчості відомого американського письменника й публіциста першої половини XIX століття Джеймса Фенімора Купера. Серед них авторка виділяє для аналізу романи «Лоцман», «Червоний корсар», «Морська чарівниця», «Морські леви», що належать до так званої мариністичної прози.

Однією зі значних заслуг письменника є створення американського національного роману та його різновидів: історичного, пригодницького, утопічного, сатиричного, соціального тощо. Особливе місце в цьому ряду займає «морський» роман, близький Д. Ф. Куперу своєю морською спрямованістю: письменник кілька років провів на морській службі й пізнав усі тонкощі морської справи.

Як письменник-романтик Д. Ф. Купер прагнув зобразити людину не в повсякденному житті, а у виняткових обставинах: у значущих для світової історії подіях (наприклад, у ранніх «морських» романах – за часів американської революції) або в ситуаціях духовного пошуку й розуміння сенсу життя (у яких знаходяться герої пізніх «морських» романів).

Жанр «морського» роману дав змогу Д. Ф. Куперу створити поетичний образ морської стихії (який не був представлений у попередній американській літературі). Широко застосовуючи в романах романтичну символізацію образів, Д. Ф. Купер тим самим висловив у них важливі для нього світоглядні та філософські смисли, що зробило романтичні «морські» образи-символи невід'ємною частиною поетики створеного Д. Ф. Купером різновиду жанру мари́ни.

Д. Ф. Купер зумів передати своє бачення моря в усій його величчї й красі, могутності й непередбачуваності, відкритості й загаковості. Море в інтерпретації автора сприймається і як символ вічності, і як утілення змінності, і як метафора людського життя, і як дружнє/вороже середовище.

Морські образи виконують важливу функцію у творенні автором художньої картини світу. Мариністичний простір у Д. Ф. Купера символізує й природну стихію, й амплітуду людських почуттів, і складний вир життя, і творче начало, і руйнівну сутність.

Ключові слова: мариністичний роман, образ, романтизм, символ, море, корабель, капітан.

Olena HORLOVA,

orcid.org/0000-0002-7702-3222

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of World Literature

Horlivka Institute for Foreign Languages

of Donbas State Pedagogical University

(Bakhmut, Donetsk region, Ukraine) *yelena77@ukr.net*

THE SYMBOLIC DIMENSION OF F. COOPER'S MARINIST NOVELS

The article examines the images-symbols of “sea” novels in the works of the famous American writer and publicist of the first half of the XIX century James Fenimore Cooper. Among them, the author singles out for analysis the novels “The Pilot”, “The Red Rover”, “The Water-Witch”, “The Sea Lions”, which belong to the so-called marine prose.

One of the significant merits of the writer is the creation of the American national novel and its varieties: historical, adventure, utopian, satirical, social and others. A special place in this series is occupied by the “sea” novel, close to Cooper in its maritime orientation: the writer spent several years in the naval service and learned all the intricacies of maritime affairs.

As a romantic writer D. F. Cooper wanted to portray the man not in everyday life, but in exceptional circumstances: in events significant for world history (for example, in the early “sea” novels – during the American Revolution) or in situations of spiritual search and understanding of the meaning of life (in which the heroes of later “Marine” novels).

The genre of "sea" novel enabled D. F. Cooper to create a poetic image of the sea element (which was not presented in the previous American literature). Widely applying the romantic symbolization of images in his novels, D. F. Cooper thus expressed in them important worldviews and philosophical meanings, which made romantic "sea" images-symbols an integral part of the poetics of D. F. Cooper's variety of marina genre. D. F. Cooper was able to convey his vision of the sea in all its grandeur and beauty, power and unpredictability, openness and mystery. In the author's interpretation, the sea is perceived as a symbol of eternity, and as an embodiment of change, and as a metaphor for human life, and as a friendly/hostile environment. D. F. Cooper's marine space symbolizes both the natural element and the amplitude of human feelings, and the complex vortex of life, and the creative beginning, and the destructive essence.

Key words: marine novel, image, romanticism, symbol, sea, ship, captain.

Постановка проблеми. Символ – одне з найскладніших культурних понять, суперечки про сутність якого почалися ще з давніх часів і тривають до сьогодні. Питання про багатозначність символу, його структуру, про схильність людини до мислення символами зберігають незмінну актуальність. Історія формування поняття й розуміння його сутності включає безліч подій та імен, докладний опис яких вимагав би створення окремої наукової праці.

Коли ми говоримо про символіку у творах літератури, то завжди маємо на увазі наявність безлічі інтерпретацій і трактувань образів і творів у цілому. За рядом численних і часом протилежних один одному значень символу ховається не тільки ідейний зміст твору й філософія життя самого автора, а й «глибина», «нескінченність» і «вічність» твору, те, що дає змогу йому «жити у віках», відкриваючи все нові й нові сенси перед читачами.

Таким чином, символ, маючи безліч прихованих у ньому сенсів (часом протилежних один одному) і володіючи цілісністю у своїй багатозначності, вступає в «діалог» із читачем, який намагається розглядити ці приховані значення в символічному образі, вкладені в нього автором. При створенні образу-символу автором поступово створюється система взаємопов'язаних значень (за допомогою різних художніх засобів) для вираження будь-яких важливих для нього понять та ідей.

Тому ми аналізуємо авторські символи – символи, які зазвичай базуються на загальнокультурних символічних образах (зрозумілих більшості людей) і несуть у своїй основі їх значення (інтуїтивно вгадуються читачем), але обов'язково отримують нові й часом несподівані сенси, вкладені в них автором.

Аналіз досліджень. Огляд наукової літератури з мариністики Д. Ф. Купера дає змогу відзначити, що сучасними дослідниками (Р. Неєзер, Т. Філбрік, А. Акселрад, Х. Фініт-Аксон, У. Франклин, Д. Морзе, Г. Єлистратова, М. Боброва, В. Шейнкер, О. Наркевич, Ю. Ковальов) проведена чимала робота з визначення основних художніх особливостей «морських» романів письменника (історична основа, американські теми й мотиви, ідеа-

лізація та поетизація образу океану, романтичний герой, деталізація в описах (у тому числі в описі морської справи, боротьби з бурєю, погоні й битв, використання професійних термінів тощо), особливо рання.

Вивчення образів-символів у мариністичних романах Фенімора Купера та їх художніх функцій представлено в науковій літературі досить коротко. Дослідники приділяють увагу характеристиці деяких символічних образів, створених американським автором. Але символіка як така докладно в їхніх роботах не вивчається. Можна знайти тільки важливі, але короткі спостереження, що стосуються цієї теми. При цьому згадки про символ і символізацію часто мають термінологічно розмитий характер (іноді без аргументованого віднесення того чи іншого образу до символів).

Мета статті – виявлення функціональної ролі символіки в «морських» романах Д. Ф. Купера в контексті жанрової своєрідності.

Виклад основного матеріалу. Символ у творах романтиків завжди займав особливе місце, недарма саме в період романтизму зроблені перші спроби дати визначення цьому поняттю і класифікувати символи. Символ виступав як один зі способів вираження романтичної ідеї про існування двох світів і сам представляв, по суті, такий собі «портал» у світ мрій і гармонії, нематеріальний та ідеальний світ душі й Духа.

Приєм символізації допомагав романтикам висловити невимовну, глибоку та незбагненну таємницю життя й існування людини. Нагадаємо, що саме в епоху романтизму зроблені перші спроби більш точно визначити сутність художнього (у тому числі авторського) символу як самостійного явища, яке перестало ототожнюватися з поняттям алегорії.

Романтизм пронизує всю творчість письменника, навіть у пізніх романах Д. Ф. Купера можна знайти риси цього напрямку. Вони також присутні й у «морських романах» письменника, які займають особливе місце в його мистецькому доробку. Недарма А. Ю. Наркевич писав: «Купер – поет моря. Морський роман, що розкриває велич і захопливість морської стихії, з героями-моря-

ками і їхніми прекрасними величними кораблями, з розповіддю, насиченою морськими деталями і морською термінологією, своїм народженням зобов'язаний Куперу» (Наркевич, 1982: 45).

Звісно, Д. Ж. Купер не перший автор, хто звернувся до морської тематики. До нього багато європейських письменників вдавалися до описів моря, морських битв, кораблів, благородних капітанів і піратів. Але Д. Ф. Купер, безсумнівно, першим зробив море самостійним, а іноді й головним, персонажем художнього твору. «Головне в «морському романі» Д. Ф. Купера – морська стихія, її привабливість і жорстокість, її непередбачуваність і примхливість. «Купер ... залишається романтиком моря, його співаком і глашатаєм ... » – пише О. Г. Азар'єв (Азар'єв, 1993: 694). І саме тому Д. Ф. Купер вважається батьком нового жанру, який і прийнято називати «морський роман».

На перший погляд може здатися, що це розважальна-пригодницька література для підлітків, яка не заслуговує на особливу увагу. Але це не так. За майстерно вибудованим сюжетом (який майже завжди в основі має реальні історичні події, що розповідають нам про історію формування Америки) криється глибока філософія життя, розкриваються вічні теми і проблеми, естетичні категорії краси й гармонії світу, які передусім криються в образах-символах. При цьому кожен образ може бути символічним і приховувати в собі безліч сенсів, так як саме мистецтво для письменників-романтиків було процесом символізації, яке давало змогу створювати інші світи, руйнувати простір і час, виводити за межі тілесного, що й було метою творчості.

У «морських романах» Д. Ф. Купер в основному використовує морську символіку, яка багато в чому перегукується із загальноромантичними образами-символами. Аналізуючи ці образи, спробуємо розкрити основні значення символів, що зустрічаються в романах та іноді об'єднують їх. Такі художні символи є проявом «авторського слова» у творі, а їх аналіз дає змогу глибше зрозуміти підтекст та ідею твору, заглянути за його рамки, простежити інтертекстуальні зв'язки.

Першим найбільш яскравим символом, який об'єднує всі романи, є МОРЕ, що по-особливому подано в мариністичних романах Ф. Купера. При цьому необхідно врахувати, що для американської культури головним морським символом був образ Атлантики, що втілював не тільки морську стихію, а й нові країни, які омиваються другим за величиною океаном, – насамперед вільні США. Словосполучення «перетнути Атлантику» отримало символічне трактування – переплисти океан

і опинитися в державі, у якій можливе щасливе й чесне життя.

Море (у різних станах: і штилю, і бурі) насамперед є символом свободи, так як протиставлялося суші – світу правил, законів та умовностей. Море дарувало не тільки фізичне (в океані немає видимих кордонів), а й внутрішнє духовне звільнення, часто символізуючи дорогу й мандри, що ведуть до пізнання самого себе і сенсу життя. Тому й морська подорож часто символічно уявлялася як можливість побачити світ в істинному світлі, отримати духовне осяяння та просвітлення.

Спочатку перед нами виникає опис морських просторів, створюється образ прекрасної, спокійної, іноді навіть «сплячої» стихії, що кличе людину в дорогу, як, наприклад, у романі «Морська чарівниця»: «Почти неощутимая вечерняя прохлада шла со стороны океана, необъятная ширь которого, разделенная песчаной косой, была совершенно спокойной; но его грудь тяжело вздымалась и опадала, словно кто-то огромный спал там, внизу, мирным сном. Раскинулась широкая и пустынная водная гладь. Даже морские птицы, сложив усталые крылья, спокойно спали на воде. Широкий простор океана казался огромной необитаемой пустыней или загустевшим и более материальным двойником небесного свода, нависавшего над ним. Глубокая тишина по-прежнему царила вокруг, и дремлющий океан дышал тяжело и равномерно» (Купер, 1992: 36).

Але як тільки корабель відпливає від берега, море прокидається, стає «живою істотою»: «Белые хлопья облаков, которые все утро неподвижно стояли над землей, стали быстро собираться в темную и плотную тучу, которая низко нависла над устьем реки, грозя вскоре затянуть все небо. Шум прибоя стал сильнее, и набегавшие волны чередовались менее равномерно, чем ранним утром. Все в воздухе свидетельствовало о приближающейся грозе, но пока лишь несколько редких крупных капель упало на землю с ясного неба, как при сухом шквале. Вода в бухте потемнела, забурилась и стала темно-зеленой; временами казалось, что порывистый ветер злобно ударяет по поверхности воды, словно желая проявить свою мощь» (Купер, 1992: 93).

Море – це вже не просто фон, на якому розгортаються події, це самостійна дійова особа твору, яка бере активну участь у долі героїв. Одних мандрівників воно не чіпає, а, навпаки, рятує від нападу інших ворожих судів і захищає під час бурі. Іноді воно навіть спеціально створює шторм, щоб уберегти улюблений корабель (так, буря не дає можливість кораблю англійського

офіцера Ладлоу захопити корабель контрабандистів у «Морській чарівниці»). Але інших мандрівників море нещадно губить, топить, спалює і поглинає як якась міфічна істота (згадаємо, ще в міфах стародавньої Греції море приховувало страшних чудовиськ, створювало перешкоди у вигляді самохідних скель, тобто розпоряджалося життям людини і її долею, щоправда пояснюючи владою Посейдона). Таким чином, море перетворюється в образ-міф і, відповідно, в образ-символ (так як, на думку А. Ф. Лосева, міф – це завжди символ (Лосев, 1995: 125)).

Тобто море стає символом некерованої стихії, так би мовити, судді, ката, який тяжіє на долю. Так, герой «Червоного корсара» повіряється по морю, як Одисей, що шукає свою Ітаку – свій ідеал прекрасної домівки, незалежної від Великобританії й інших європейських країн землю – Сполучені Штати Америки – те, за що він бореться й заради чого вмирає. Так, згорає і тоне корабель героя роману «Морська чарівниця», через те що його військове судно переслідувало контрабандистів, які оберігаються морем. На морі виникає любов між героями, тут перетинаються дороги друзів і ворогів (як, наприклад, у романі «На суші і на морі» оповідач випадково зустрічає на чужому кораблі свого друга Мрамора), тут герої пізнають життя, проходять через перешкоди, щоб досягнути життєві істини.

Саме тому море – це ще й символ людського життя взагалі. Після штилю раптом починається гроза. Несподівана буря і шторм обрушуються на героїв (наприклад, у романі «Червоний Корсар» боротьба зі штормом виявляється якимось обрядом ініціації для героя, він дивом залишається живий, але доводить свою безстрашність перед цією стихією). З'являються підводні камені, рифи, виростають скелі, пропливають ворожі кораблі. Море змінює долю героїв, як корабель курс. Подолати всі випробування може тільки справжній капітан (розумний, чесний, справедливий, але суворий, що немарнославний і миролюбний). Так, у романах «Морська чарівниця», «На суші і на морі» й інших умирають французькі молоді капітани, що женуться за славою і мало розбираються в тактиці морських битв, які отримали командування не за хорошу службу, а за знатне походження.

Море – частина великої природи, і той, хто знаходиться в гармонії із цією стихією, захищений, а того, хто порушує гармонію війною і руйнуванням, море ніколи не пощадить. Море протегує тільки справжнім морякам, для яких виявляється ще й учителем, воно виховує людину, гартує його,

показуючи справжні цінності життя. М. Боброва пише про це: «Море – захисток і водночас школа, у якій щогодини перевіряються воля, зібраність, мужність, стійкість людини» (Боброва, 1967: 107).

Тому неоднозначним стає й образ КАПІТАНА корабля. Він не просто герой роману, він символ порядку на морі. Мудрість капітана й дисципліна, яку він ніколи не порушує, рятують моряків. У його образі можна побачити й символ «мудрого управителя в політичному устрої Америки», де море – натовп людей, що шукають свого правителя (Розе, 2004: 126). Але капітан часто опиняється поза законом (корсаром або контрабандистом). Море для нього – це свобода, «символ ... моральної чистоти, безкорисливості. Берег – царина умовностей, розважливості» (Боброва, 1967: 111). Тому герої люблять море й не уявляють своє життя без нього. Так виникає ще одне значення: море – ідеальний світ, де людина по-справжньому вільна й незалежна.

Образ капітана завжди нероздільно злитий з образом його КОРАБЛЯ. Корабель – найвірніший його друг. Разом вони – «чудова майже одухотворена істота» (Боброва, 1967: 108). Коли інші кораблі терплять крах: хвилі зносять щогли, підводні камені утворюють пробоїни, вітер рве вітрила – корабель головного героя пропливає поруч абсолютно цілим і неушкодженим, ніби під якоюсь невидимою ауру. Перед скептично налаштованими персонажами відбувається явище дива на землі, чарівництва: той, хто охороняється вищими силами, невразливий. Саме море захищає його, а корабель несе свою службу цій стихії. Він також і невловимий: ніхто не може наздогнати й захопити судно, чому жителі островів уважають його примарою або грою уяви моряків. Так, у «Морській чарівниці» англійський офіцер ганяється за кораблем контрабандистів і не може зловити його: то таємничому кораблю допомагає вітер, то, навпаки, повна відсутність вітру, а коли корабель офіцера перекидає вихід контрабандисту з бухти, буря обрушується на англійський фрегат: «Шквал всей своей мощностью обрушился на паруса. Ладлоу забыл обо всем, все его помыслы, как и подобает истинному моряку, теперь поглотила судьба его судна. Бухта покрылась белой пеной, завывал и гудел ветер, все рокотало и бесновалось, грохоча, словно тысяча телег. «Кокетка» накренилась под натиском шквала, волны перехлестывали через борт, вода заливала палубу сквозь подветренные шпигаты, и высокие мачты судна наклонились к поверхности бухты, едва не окуная концы реев в воду» (Купер, 1992: 97–98).

Під час боротьби матросів за збереження судна і своїх життів таємнича бригантина контрабандистів просто зникає: «Видимість улучшилась, и сквозь сетку дождя можно было рассмотреть берег. Казалось, что в один миг ночь сменилась днем. Люди, проводшие на море всю свою жизнь, глубоко и облегченно вздохнули, сознавая, что опасность миновала. И теперь, когда прошла первая тревога, они вспомнили про цель своего преследования. Все посмотрели в сторону бригантины, но она исчезла словно по волшебству» (Купер, 1992: 98).

Таким чином, корабель стає окремим персонажем твору, письменник говорить про нього як про живу істоту і створює образи-легенди. Звідси й назви романів: «Червоний корсар», «Морська чарівниця», «Морські леви» тощо. При цьому багато рядків присвячено опису ідеального судна: автор і герої милуються ним (чого вартє, наприклад, порівняння корабля, що з'явився на гори-

зонті, з блискучою на сонці павутинкою в романі «Морська чарівниця»). Корабель – символ «морської» краси, а також майстерності людини, яка створила його, і таланту капітана, що керує ним.

Висновки. Д. Ф. Купер, як батько американського жанру «морського роману», один із перших описав життя людини на воді, створив яскравий глибокий символічний образ моря, описав красу цієї величної стихії, якою він захоплюється разом зі своїми героями на сторінках романів. Крім того, три описані тут образи-символи (море, капітан і корабель) відіграють важливу роль в інтерпретації творів письменника. У нескінченному ряді значень символів розкривається філософія життя самого автора: ми бачимо, як змінюється доля героїв, як гинуть одні й виживають інші, як багато вирішує випадок. Але водночас ми усвідомлюємо віру автора в людину, у її найкращі якості, у красу світу, а також у гармонію всього створеного на землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азарьев О. Г. От составителя. *Купер Дж. Ф. Избран. соч.* : в 9 т. Москва : ТЕРРА, 1993. Т. 7. 699 с.
2. Боброва М. Н. Д. Ф. Купер. Очерки жизни и творчества. Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1967. 212 с.
3. Купер Д. Ф. «Морская волшебница» или Бороздящий океаны. Москва : Правда, 1992. 394 с.
4. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. Москва : Искусство, 1995. 320 с.
5. Наркевич А. Ю. Послесловие. *Купер Д. Ф. Морская волшебница, или Бороздящий океаны.* Одесса : Маяк, 1982. 376 с.
6. Розе Е. Е. Художественные особенности диалогии Д. Ф. Купера о современности «Дома» и «Домой» : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.03. Великий Новгород, 2004. 207 с.

REFERENCES

1. Azar'ev O. N. Otsostavytelia. Kuper Dzh. F. Yzbran. soch. v 9 t. [Cooper J.F. Elected. op. in 9 vol.] Moskva : TERRA, 1993. T. 7. 699 s. [in Russian].
2. Bobrova M. N. D. F. Kuper. Ocherkyzhizny y tvorchestva [D.F. Cooper. Essays on life and work]. Saratov, Pryvolzh. kn. yzd-vo. 1967. 212 s. [in Russian].
3. Kuper D. F. «Morskayavolshebnitsa» ili Borozdyashchiyokeany [The Water-Witch: or the Skimmer of the Seas]. Moskva, Pravda, 1992. 394 s. [in Russian].
4. Losev A. F. Problema simvola i realisticheskoye iskusstvo [The symbol problem and realistic art]. Moskva, Iskusstvo, 1995. 320 s. [in Russian].
5. Narkevich A. Yu. Poslesloviye. Kuper D. F. Morskaya volshebnitsa, ili Borozdyashchiy okeany [The Water-Witch: or the Skimmer of the Seas]. Odessa: Mayak, 1982. 376 s. [in Russian].
6. Roze E. E. Khudozhestvennyye osobennosti dilogii D. F. Kупera o sovremennosti «Doma» i «Domoy» [The artistic features of D. F. Cooper on the modernity of «Home» and «Home»]: Synopsis diss. Cand. Of Phil. Sciences: 10.01.03. Velikiy Novgorod, 2004. 207 s. [in Russian].